
Видосава Николић-Стојанчевић

**ВАЉЕВСКЕ ВОЈНЕ БОЛНИЦЕ
И ЊИХОВ САНИТЕТ 1915. ГОДИНЕ
У КЊИЖЕВНИМ ЗАПИСИМА ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА**

Као ратни дописник из Војводине, Вељко Петровић је непосредно пратио судбоносне догађаје на ратиштима Србије 1912. и 1913. Радио је, потом, у ратној 1914. години, као „ордонанс Моравске дивизије другог позива”, а после пораза аустријске војске на Дрини 1914. године, он је као „својевољац-Пречанин” (добровољац), био премештен у штаб Дунавске дивизије другог позива, на положајима око Колубаре и Цера.¹

Од тих ратних дана, па до краја његовог уметничког стварања, као и код других српских књижевника, његових ратних другова, савременика, остали су да живе упечатљиви догађаји српске историје, кроз ликове војника, нарочито сељака, људи из народа, ратника и њихових војсковођа. У том мозаику су Ваљево и ваљевски крај који је заволео и уткао у своја највреднија прозна уметничка остварења.²

I

Први сусрет са Ваљевом доживео је Вељко Петровић пре слома 1915. године. Тада је са својом војном јединицом прошао, „готово трчећи”, кроз окужену варош, у мраку, „да би побегли од (окужених) зидова и кровова, за којима су дотле чезнули војници.” Запамтио је како су пре тога, док „зараза” није опустошила варош, са радошћу пристизали српски војници „у питома ваљевска села, да би негде пресрећни... поболи шаторе и ископали земунице на благој коси изнад села Пецке,” где су „биваковали међу воћкама и жбуњем, на трави и маховини... под кишима и ветровима, у сенкама облака... изнад планина...” После тога, „када су српски војници сломили Поћорека и протерали аустријанце преко Дрине”, у првом маршу кроз Ваљево, варош је опустела и замрла,

1 Вељко Петровић, сабране приповетке. Изд. Матице српске, Суботица 1964. године, књ. 3, приповетка „У Нишу пред слом 1915”, стр. 8, 12.

2 Исто, стр. 220, приповетка „Талог”.

већ је „ударала на прљавштину, на болештине... на хиљаде напуштених људских телеса”.³

Други сусрет биће пред слом 1915. и при повлачењу српске војске у избеглиштво, када је Ваљево „било већ прездравило”, он се баш тада изненада разболео. Одвели су га у Ваљево, у војну болницу, смештену у „Великој Гимназији”. Ту и започињу сусрети Вељка Петровића са српским војним лекарима, болничарима, заробљеничким аустријским лекарима и лекарским особљем, и уопште са српским војним санитаретом у ваљевским болницама.

У записима из тих дана Вељко Петровић је оставио низ аутентичних и занимљивих података о првим српским војним лекарима и српском војном санитаретском особљу, о великим жртвама које су поднели у данима наглог избијања епидемије „тифусне грознице”, коју су пренели, са ратишта, међу српске војнике и становништво, аустријски заробљеници.⁴

У првој болници у којој је био смештен (Великој Гимназији) у Ваљеву, „изненадио га је његов добри и весели друг из пештанских времена”, др Пешић, који се „предао одмах у битци на Церу, код Беле Цркве.”⁵ Др Пешић је Вељка неговао и излечио, уз труд својих колега лекара, апотекара и болничара, а потом га упутио даље на боловање и опоравак.

У другој војној болници у Ваљеву, „у Касарни 5. и 17. пешадијског пука”, према записима Вељка Петровића, др Николић и његова екипа болничара и лекарских помоћника лечили су Вељкове саборце, војнике и офицере. Др Николић је неуморно прихватао рањенике са ратишта и становништво вароши и околине, оболеле „од пегавца”.

Тек у избеглиштву на Крфу Вељко Петровић је дао детаљне записе о српској војној болници „Окружни суд” у Ваљеву, стању тадашњег санитарета у ваљевским војним болницама и општој ситуацији у вароши после повлачења аустријских заробљеника из Ваљева. Према казивањима самог др Андре Ђуровића, он је био преузео ту ваљевску болницу од четворице аустријских заробљеника: једног пуковника доктора, др Бигмајера, поручника др Чаки-а и једног помоћног лекара, „пештанских ђака”. Остало болничко особље чинили су и неки болничари, аустријски заробљеници, двојица медицинара „Бечлија”, пореклом из бечког „Штата”, по имену Ханс Бергер фон Хулден, син саветника бечког „Хофрата”, и Леополд фон Курмајер, син чувеног бечког лекара Курмајера, управника бечке клинике за унутрашње болести. Ова четворица су обавестила доктора Ђуровића о војном аустријском „распису” на основу кога су по наредби своје претпостављене команде остали да, као лекари, у смислу Женевске конвенције, предају њему дужност и да

3 Исто, 94, 220, 233.

4 Др Д. Дивљановић: Пегави тифус у Србији. Зборник радова Историјског института САНУ бр.4, Београд 1986, стр. 95.

5 Вељко Петровић, књ.3, Пред слом 1915, стр. 8.

задрже своје сабље, а да по „свршеном задатку”, када и последњи њихов болесник и рањеник прездрави, или умре, треба да буду враћени у њихову отаџбину.⁶ Доктор Ђуровић им је, како је рекао Вељко, „сабље оставио, а на последње је одговорио да о томе нема никакво наређење”, на шта су се они „држали круто и званично. Бечлије, медицинари, били су „усплахирили, готово уплашени”, и кад их је доктор Ђуровић запитао бечким дијалектом (швапским, немачким), да ли су они можда бечки ђаци, „они су у један глас” то, готово фамилијарно, пријатељски и колегијално, потврдили, док су двојица лекара и даље остала „непомична”, службено хладна, незаинтересована.

Одмах по преузимању војне болнице (Окружни суд) доктор Ђуровић је наредио „велико чишћење”, саставио „дневни ред” болнице, поделио дужности и завео строгу дисциплину. „Пештански” лекари-заробљеници радили су „савесно и неуморно”. Њихових, аустријских рањеника и болесника-заробљеника било је затечено око пет стотина, а придлазили су и „наши” српски војници. Доктор Ђуровић је имао само двојицу из српског санитета: доктора Каленића и „старог медикара Рају”, који су много радили. Ни трећег дана рада болесници нису могли да буду издељени и одвојени на „српске и швапске собе”. Неколико српских болесника морало је да буде смештено „у њихове (швапске) собе”, због чега је међу болесницима-војницима долазило до свађе.

Општу атмосферу, опрему и хигијенско стање у овој ваљевској болници, усред новог таласа кухне епидемије, Вељко Петровић је записао према казивањима доктора Ђуровића: „И крај највеће амбиције пештанских лекара да што већу пажњу и труд уложе у лечење и негу српских болесника-војника...нису наши никако хтели да их Швабе лече.” Доктор Чаки и доктор Бигмајер тужили су се доктору Ђуровићу „са индигнацијом...на псовке...посуђе...којима их гађају” наши војници из постеље, кад им приђу да их прегледају. Уз примедбу да они „псовке и позиве на обеде” на српском разумеју, доктор Ђуровић им је одговорио да српски војници, истина „грубо псују”, али не убијају, као њихови, бајонетом жене и децу. И поред ових мањих неспоразума, доктор Ђуровић је одао поштовање њиховом раду и труду који су улагали у свакодневним „визитама” болничким одељењима.

Као службеник аустријске болничке администрације, поред наведеног аустријског санитетског особља, у истој болници, налазио се санитетски „цукфирер Карло”, описан као „педантан швапски војник са вилхемовским брцима”. Од лекара, уз напред наведене аустријске заробљенике, затечен је на болничким одељењима и један Чех, „доктор Јан, који у говору пева и навија на неки међусловенски језик”, и који је увек „дежуран у чешкој сали”, а уз њега још и доктор Збишка, Пољак. Са овима се доктор Ђуровић тешко споразумевао, јер није имао тумача, а са

⁶ Видосава Николић-Стојанчевић: Година 1915. у делима Вељка Петровића. Зборник Историјског Института САНУ бр.4, Београд 1986, стр. 123.
Вељко Петровић, књ. 3, стр. 220, приповетка „Талог”.

њима, као Словенима, није хтео „у принципу” да разговара на немачком, туђинском, непријатељском језику.

Доктор Ђуровић је навео и неке податке на који су начин пештански лекари постављали дијагнозу „пегавог тифуса”: осим контроле пулса и температуре, за њих је битно било „окретање дланова и преглед груди болесника”, где су се најпре „појављивале румене пеге”, као сигуран знак оболења. О томе како је епидемија нагло избијала, десеткујући не само војнике и цивиле у вароши и болницама, нагло је угрожавала и односила животе војног санитетског особља, Вељко Петровић је записао, по казивању доктора Ђуровића, трагичне ситуације у војној болници у Окружном суду: ...„Уочи нове 1915. године...те ноћи...свом силином је избила пошаст...неколико болничара ми падоше, и са положаја довлачили су болеснике. Ја се нисам бојао”, казивао је доктор Ђуровић Вељку, „прележао сам био болест у Турском рату (1912.), јурнуо сам од себе до себе”, а са њим су исто чинили и остали лекари и болничари,... и доктор Чаки...Бигмајер...али је сваким часом све више било болесника а све мање оних који извршавају моје наредбе...Сутрадан...на Нову Годину (1915.) стање у граду и у болници било је још ужасније. Ваљевчани се затворише у домове. Сви прозори застрти, капије закључане..., по тротоару, по улици мували су се, тетурали и лежали болесни војници, неки улазили, црвених образа и излуђених погледа у дворишта и скакали у бунаре; неки су, побегавши из болнице, у кошуљама или голи, наги, испружених руку, ишли, ишли - некуда, тражећи ваљда воде, бежећи од огња који је буктао у њима и разгарао бедна њихова тела. Поједини храбри војници хватали су болесне за руке и водили у болницу, али - ко ће их тамо примити, ко задржати, ко лечити?”... За то време код др Ђуровића је већ пао и др Чаки, помоћник Раја изнурен, а др Ђуровић, са двојицом преосталих бечких медицинара и три болничара, стално извлачи „мртваце испод кревета, из нужника, из кладенца, из ћошкова у дворишту, иза бачви”... да би сутрадан др Ђуровић „остао сам са неколико војника...” У болници и око ње „све се ускомешало и испретурало. Стражари нису могли да издрже на местима, болесници су лутали по собама и ходницима, сударали се и падали, и ваљали. Прозоре су проваљивали и скакали у двориште, у снег. Војници су скупљали лешине, хватали избезумљене грозничаве, а ја и добри Војтехка, апотекар, сами, обилазимо лекаре и болничаре, колико је снаге и нама достајало. Једино што сам могао - везивали смо их за постеље да не ћипну. Али ни у томе нисам успео. Шести дан ујутру медицинара Бергера и Курмајера није било у постељи. У соби је било све испретурано...прозор...разбијен и проваљен,...соба...пуна снега...видео сам доле хрпу...у несвесном загрљају...у безумљу страшне огњице” - све што је било од њих остало.

Ову тешку драму носио је др Ђуровић у себи кроз сва беспућа и страхоте повлачења са војском преко Албаније, све до Крфа, када је из себе у казивањима Вељку Петровићу, излио сву тежину и драму у којој је оставио Ваљево и народ ваљевског краја у 1915. години. Тако је

сачуван овај аутентични запис о војној болници „Окружни суд” у Ваљеву 1915.

Вељко Петровић је дао и неколико краћих записа о др Сими Марковићу у „Војној болници” у Ваљеву. За њега каже да је „издржао све ратове, прележао све могуће тифусе, радио по превијалиштима и болницама и вратио се у Србију с војском, здрав, чио и поносан.”⁷

Из записа разговора са доктором Симом Марковићем, Вељко Петровић је пружио и нешто података о доктору Јоци Стричевићу из Ваљева, пореклом из „пречанске породице”. Био је један од оних који није хтео да буде заробљен као аустријски официр, него се „заиста хотимице предао српској војсци...када су Аустријанци на Церу почели наврат-нанос да се повлаче”. Он се „пред евакуацију свога превијалишта сакрио у једну јаругу код Беле Цркве, и ту је дочекао српску војску, одмах се пријавио на дужност. Примио је после команду над Другом војном болницом у Ваљеву, где га је затекао и доктор Сима Марковић.

О доктору Јоци Стричевићу саопштио је доктор Сима Марковић да је „био човек тих, краткоречив, скроман, вредан...” Умро је трагично и достојанственом смрћу од пегавца у Ваљеву, у првом налету заразе, „крајем 1914. године”, „у зиму”, издахнувши на Марковићевим рукама. Када је умро, доктор Марковић му је „обележио гроб каменим крстом, јер је знао да ће породици бити драго”, и да из његових уста треба да чују појединости „о последњим славним данима и његовом стојичком држању до последњег часа.”⁸

У записима Вељка Петровића налазимо, осим података о ваљевским војним болницама и њиховим лекарима, и нешто о активностима лекара војних амбулантних, „пољских болница” на ратиштима. Такав је и запис о доктору Милутину Перишићу, санитетском мајору Моравске дивизије првог позива на положајима на Церу. За њега Вељко наводи да је „по три дана на ногама... просто обезнањен... од тог свог страшног касапског посла”, без одмора, без престанка „оперисо и превијао ране рањеницима доношеним непрестано њему под шатор, ношених са простране ливаде испод Липолиста”, и српских и аустријских, наизменично. Његов тадашњи колега био је доктор Каленић.

II

Осим о болесницима, војницима-рањеницима, лекарима и санитетском особљу, у записима Вељка Петровића налазимо доста и литерарних радова о томе како се и на који начин преносила епидемија пегавца међу војницима обе војске (и српске и аустријске, која је и пренела у Србију ову заразу), и по селима ваљевске околине. Нарочито су драматични описи призора у „окуженој вароши” Ваљеву. О својој болести, „зарази”, Вељко је записао начин на који је, вероватно, био инфициран, и каже: „...Ишао сам послом до Причевића оним малим

7 В. Николић-Стојанчевић, нав. дело, 122, 123.

8 Вељко Петровић, нав. дело, књ. 6, стр.. 64-69; књ. 3, стр. 220, 223.

вагонетима чије је шине повлачио наш инжењеријски полубатаљон ради довоза хране на фронт... И ваљда се заразих ту у друмској механи (испод Медведника)...где и кава мирише на шљивовицу, и куда силазе војници из две дивизије и сви сељаци из Каменице и Става...”⁹

О збрињавању српских рањеника и болесника са бојишта, о односу санитетског војног особља према њима и њиховим породицама, које су им доносиле понуде, поклоне, па чак и „крофне,...торте и све што је војнику драго и важно”, Вељко је посветио доста пажње у својим записима. Такође је запажао и све што је преживљавала војска, заједно са њом и он, у повлачењу кроз окужено Ваљево, у стрепњи од непријатеља и болештине, „у нездравој зими” која се припремала „да прихвати пегавац из пуних аустријских болница, и сву студен и блато...и црне слутње ратног стања...” Прошао је са својим саборцима кроз сву прљавштину, „смрад и гад...који су се још с краја Пауна...осећали... као непојмљиви кужни задах”.

ЗАКЉУЧАК

Овим се завршава ово кратко излагање о записима Вељка Петровића из времена у коме су ваљевске војне болнице и санитет одиграли хуману и велику улогу у спасавању војске и народа од велике и страшне пошести и њених последица, које су овде имале највеће размере, у односу на суседне европске државе.

Премда су подаци које налазимо у ратним причама и белешкама Вељка Петровића из 1914/15. године, релативно оскудна и узгредна литерарна сведочења о стању и улози војних болница и војног санитета у Ваљеву тих ратних година и дана, када се историјска драма Србије одигравала пред очима српског народа и Европе, ови записи се могу сматрати уједно и аутентичним ратним извештајима једног од наших првих ратних извештача у првом светском рату, у наведеним примерима са подручја Колубаре и Цера. О свему је Вељко Петровић говорио и као учесник борац, епидемијом захваћен, међу бројним војницима и болесницима ваљевских војних болница.

Оцењујући своје књижевне доприносе у кратким причама, па и у овим ратним причама из 1915. године, Вељко Петровић је на једном месту дао најпотпунију оцену њихове вредности: „Текстови у овој књизи (из збирке приповедака) само су један део мојих списа у прози, чије би теме биле тек изузетно у тешњој вези са књижевношћу и уметношћу. Осим извесних литерарних, могло би се рећи поетских састава у прози, овамо спада и моја дугогодишња новинарска и публицистичка делатност. То је све исувише озбиљно, а добрим делом и исувише пригодно... везано за прелазне догађаје... Можда ће тај део... помоћи да данашњи читалац присније схвати атмосферу, дух времена,

9 Вељко Петровић, исто, књ. 3, стр. 8, приповетка „У Нишу пред слом 1915.

начин живота оних наших људи и оних дана о којима се у овим књигама прича.”¹⁰

Не би требало пропустити прилику да у овом осврту не поменемо и то да је Вељко Петровић, још као млад и надарен ратни извештач са бојишта у Србији у балканским ратовима 1912-1913. године, посебно обраћао пажњу на стање српског војног санитета, његову организованост и ефикасност, нарочито у збрињавању српских рањеника са тешких бојишта. Тада је почео и да уочава однос српског народа према својој војсци, и односе српске интелигенције у војсци, и сељака-војника.

РЕЗИМЕ

Кад је реч о ратним догађајима 1915, чије је поприште било Ваљево и ваљевски крај, не би требало заборавити на нашег великана савремене прозне књижевности, Вељка Петровића. Он је Ваљево и ваљевском крају дао свој допринос, као „својевољац-Пречанин”, ратни војни репортер, војник-борац Дринске дивизије другог позива. И као војник, оболео у ваљевској „пошаст”, од тифусне грознице, лечен је у ваљевским војним болницама и као излечен, са српском војском прешао „албанску голготу”, носећи у себи сећања на „Пецку, Ставе, Бастав и Церову”, на одступања са српском војском крупањским друмом. До краја живота у својим делима оживљавао је сећања на ваљевски крај, његова питома села и становништво у време рата и велике „заразе”, у којој је ваљевски војни санитет пожртвовано прихватио и лечио рањенике са ратишта, водећи у тим данима и борбу против кужне епидемије у војсци и међу цивилним ваљевским становницима.

Овим прилогом подсетили смо само на онај део књижевног стваралаштва Вељка Петровића, који је остао његова доживотна уметничка прекупација.

SUMMARY

When we mention the events in 1915, whose scene of action was Valjevo and its region, we should not forget a master of modern prosaic literature Veljko Petrović. He gave his contribution to Valjevo and its region as a "volunteer – from the other side of the border"; he was also a war army reporter, soldier – fighter in the Drina division, of the second summons. As a soldier, he was affected by an epidemic in Valjevo – typhoid fever and he was cured in Valjevo military hospitals. When he was cured he took part in the "Albanian golgotha" together with the Serbian army, carrying in himself the memories of "Pecka, Stave, Bastav and Cerova", of the retreat with Serbian army along the road to Krupanj. Until the end of his life he refreshed the memories of Valjevo region, its lovely villages and people during the war and big "epidemic" when medical corps in Valjevo accepted devotedly and cured the wounded from the battle – field, in those days also fighting against the infectious epidemic in the army and among the civilians in Valjevo.

This supplement reminded us only of that part of the literary opus of Veljko Petrović, which remained his life-long artistic preoccupation.

10 Вељко Петровић, *Времена и догађаји*. Нови Сад, 1954, стр. 6, 18, 23.